

LAWRENCE PATERSON

Hitlers Brandenburgers

De elite special forces
van het Derde Rijk

Met een voorwoord van David R. Higgins

Karakter Uitgevers B.V.

Inhoud

Lijst van foto's	7
Voorwoord door David R. Higgins	13
Inleiding	19
Verklarende woordenlijst en afkortingen	25
Vergelijkend rangenoverzicht	29
Voorspel: Het concept achter het Brandenburger Regiment	31
1. Vuurdoop	53
2. Operatie 'Weserübung' en 'Fall Gelb': Scandinavië en het westen	79
3. Het Regiment Brandenburg	113
4. Verklaarde en onverklaarde oorlogen op de Balkan	137
5. Hitler richt zich op het oosten: de invasie van de Sovjet-Unie	157
6. Oorlog in de woestijn	195
7. Wederopbouw	245
8. 'Fall Blau' Operatie 'Braunschweig': het zomeroffensief van 1942 in de Sovjet-Unie	265
9. Vernieuwing, 1943	305
10. De strijd tegen de partizanen op de Balkan	371
11. Metamorfose, 1944-1945	413
Bijlage: Toegekende belangrijke onderscheidingen	457
Noten	463
Bibliografie	481
Register	487

VOORSPEL

Het concept achter het Brandenburger Regiment

*‘Het conventionele leger verliest als het niet wint.
De guerrilla wint als hij niet verliest.’*

Henry Kissinger

Wereldwijd gezien behoorden de Brandenburgers tot de eerste ‘special forces’ die deel uitmaakten van een militaire organisatie. Dit pionierswerk van de Wehrmacht is in de loop der tijd door zowel historici als de leek afwisselend zowel onder- als overschat. De feitelijke militaire successen die zijn behaald hebben maar weinig nauwkeurige aandacht gekregen, terwijl de legendes rond de Brandenburgers zich wijd en zijd verspreid lijken te hebben, en het gebeurt regelmatig dat aan deze eenheid militaire operaties worden toegeschreven waaraan ze niet heeft deelgenomen. Hun relatie tot het grotere geheel van het Abwehrwerk leidt vaak tot een bepaalde connectie met verschillende militaire inlichtingenmissies die verder geen deel uitmaken van de operationele geschiedenis van de Brandenburgers, terwijl het feit dat inlichtingenmensen vanwege administratieve of trainingsdoel-einden aan de eenheid zijn toegevoegd ook al niet helpt.

Dit boek concentreert zich op de eenheid die haar leven begon als de *Baulehr-Kompanie z.b.V. 800* en vier jaar later eindigde als *Division Brandenburg*. We gaan ons niet begeven op het gebied van Duitslands wijdvertakte – en regelmatig weinig succesvolle – inlichtingenmissies waarbij de eenheid als geheel niet betrokken was. Hoewel ze met bepaalde individuen in verband kunnen worden gebracht, zijn ze niet relevant voor de studie naar de Brandenburgers op zich. Maar om de ontstaansgeschiedenis van deze opmerkelijke organisatie volledig te begrijpen is het nodig om te kijken waar haar oorsprong ligt, die teruggaat tot de Eerste Wereldoorlog, en zullen we ons vervolgens een weg moeten zoeken door het ingewik-

kelde kluwen van conflicterende loyaliteiten die een groot deel de ambities die de Wehrmacht voor de oorlog had aanzienlijk compliceerde. Hoewel het om een groep soldaten ging, kwamen de Brandenburgers voort uit het duistere inlichtingen- en spionagewereldje in een periode dat Duitsland in 1939 op het randje van een nationale catastrofe balanceerde. Maar in eerste instantie moeten we beginnen in 1914, toen het eerste wereldwijde conflict van die eeuw zich aandiende.

De verhalen over de Eerste Wereldoorlog worden begrijpelijkerwijs gedomineerd door de landschappen aan het westelijke front en de jarenlange nagenoeg statische loopgravenoorlog die de betrokken legers bijna decimeerde. De legendarische ‘sideshow’ in de vorm van de Dardanelencampagne heeft in de historische literatuur eveneens een prominente plaats weten te verwerven, niet het minst in mijn eigen land, Nieuw-Zeeland, want Gallipoli en de vuurdoop die de ANZAC’s daar hebben ondergaan worden gezien als een beslissend moment in de vorming van een nationale Australische en Nieuw-Zeelandse identiteit. Minder goed gedocumenteerd zijn misschien de campagnes die de geallieerden op het Afrikaanse continent tegen de Ottomaanse en Duitse strijdkrachten hebben uitgevochten. Duitsland, dat nog maar korte tijd daarvoor uit diverse vorstenrijkjes was ontstaan, had in de jaren tachtig van de negentiende eeuw deelgenomen aan de Europese wedloop om in Afrika koloniën te stichten en had daarbij Kameroen, Togoland (het huidige Togo en een deel van Ghana), Duits-Oost-Afrika (Rwanda, Burundi en Tanzania) en Duits-Zuidwest-Afrika (het huidige Namibië) in handen weten te krijgen. Toen in 1914 de oorlog uitbrak kwamen geallieerde troepen in beweging ten einde alle Duitse gebieden in Afrika te bezetten, ondanks een duidelijk gebrek aan enthousiasme in de koloniale buitenposten zelf; een hoofdredactioneel artikel in de in Kenia verschijnende *East African Standard* van 22 augustus 1914 ging zelfs zo ver dat werd opgeroepen tot solidariteit van alle Europese kolonisten in Afrika om zo de cijfermatig aanzienlijk omvangrijker autochtone volken onder de duim te houden.

In Duits-Oost-Afrika begon *Oberstleutnant* Paul Emil von Lettow-Vorbeck aan een zeer succesvolle guerrillaoorlog tegen de Britse strijdkrachten. Nogal uitzonderlijk in een tijd die werd gedomineerd door buitengewone koloniale wreedheid van de kant van de Europese overheersers in Afrika – en dan met name de extreme onderdrukking van de

Herero-opstand in Duits-Zuidwest-Afrika en de daaropvolgende door de Duitse troepen gepleegde genocide – was het feit dat Von Lettow-Vorbeck door de zwarte troepen (Askari's) die onder zijn bevel stonden en die het overgrote deel van zijn strijdmacht vormden, zowel vertrouwd als gerespecteerd werd. Von Lettow-Vorbeck sprak vloeiend Swahili en bevorderde zwarte soldaten regelmatig tot onderofficier, waarbij hij ooit eens opmerkte dat 'we hier allemaal Afrikaan zijn'. Hoewel dit een bewonderenswaardige eigenschap van deze Duitse officier lijkt te zijn, heeft de vier jaar durende campagne die hij en zijn mannen hebben gevoerd wel bijgedragen tot de verwoesting van het gebied, terwijl de plaatselijke bevolking voor een groot deel stierf ten gevolge van ondervoeding. Desalniettemin voerde Von Lettow-Vorbeck daar vanuit militair standpunt gezien een opmerkelijke campagne tegen vijandelijke troepen die numeriek verre in de meerderheid waren en die in 1918 eindigde met de overgave van zijn ongeslagen strijdmacht; de overlevenden bestonden uit dertig Duitse officieren, 125 Duitse onderofficieren en manschappen, 1.168 Askari's en ongeveer 3.500 dragers.

Een van de onderofficieren die onder Von Lettow-Vorbeck had gediend was Theodor von Hippel. Deze 24-jarige, uit de aan de Weichsel gelegen stad Toruń afkomstige jongeman had zich op 18 oktober 1914 als vrijwilliger opgegeven voor dienst bij de *Schutztruppe* in Duits-Oost-Afrika, waar hij nog datzelfde jaar werd onderscheiden met het IJzeren Kruis tweede klasse (EK II). In augustus 1915 werd hij bevorderd tot *Unteroffizier*, terwijl hij op 17 februari 1916 tot aspirant-officier werd aangemerkt. Maar vijf dagen later al raakte hij gewond en werd hij krijgsgevangen gemaakt tijdens het gevecht dat volgde op een door de Zuid-Afrikaanse generaal J.C. Smuts geopend offensief, die aan het hoofd stond van een uit 45.000 man bestaande troepenmacht. Von Hippel bleef tot 20 december 1920 krijgsgevangen, waarna hij naar Duitsland terugkeerde, waar hij in de rang van *Leutnant der Reserve* de militaire dienst verliet.

Na zijn terugkeer in het burgerleven behaalde Von Hippel een doctoraal in de politieke wetenschappen (*Doktor der Staatswissenschaft*) om in 1935 opnieuw in dienst te gaan, nu bij de Wehrmacht. Hij diende als *Oberleutnant* bij 43. *Pionier-Bataillon*, dat in Brandenburg an der Havel was gestationeerd, en werd later dat jaar tot *Hauptmann* bevorderd. Later werd Von Hippel door Erwin von Lahousen omschreven als 'een enigszins ver-

warde, zeer atavistische avonturier. Als een oude Zuidwest-Afrikaan [was hij] geen nazi.¹ Als stevig gebouwde man met een gemiddelde lengte en met grijs haar, voldeed hij toch regelmatig aan het clichébeeld zoals een buitenlander een Pruisische officier bezag, compleet met rijbroek, monocle en een staalhelm model 1916 (M16). Op 1 november 1937 trad hij toe tot de Abwehr – de Duitse militaire inlichtingendienst – waar hij zich op het hoofdkwartier van de Abwehr in Berlijn, op het adres Tirpitzufer 76-78, moest melden bij een kantoor op de derde etage met op de deur de aanduiding ‘II N/W’. Daar bleek hij ingedeeld te zijn bij de sabotagesectie die onder commando stond van *Oberstleutnant* Helmuth Groscurth.

De Abwehr was een van de zes verschillende inlichtingendiensten die in Hitlers Derde Rijk actief waren, hoewel de belangrijkste rivaal de veiligheidsdienst van de ss was, de *Sicherheitsdienst des Reichsführer-ss* (SD – veiligheidsdienst van de *Reichsführer ss*). Het energieke hoofd van de Abwehr, admiraal Wilhelm Canaris, was in 1887 in Alperbeck, Westfalen, geboren. In 1905 nam hij op 17-jarige leeftijd dienst bij de *Kaiserliche Marine* en diende tijdens de Eerste Wereldoorlog als inlichtingenofficier aan boord van de kruiser SMS *Dresden*. Canaris gaf blijk van een geniaal inzicht in het inlichtingenwerk door de manier waarop hij de ontsnapingsroute van het schip uitzette na de desastreus verlopen slag bij de Falklands, waarbij op twee na alle schepen van het Duitse Oost-Azië-eskader (zes kruisers en enkele bevoorradingsschepen die in de Eerste Wereldoorlog de enige Duitse vloottenheid vormden die onafhankelijk van de Duitse thuisbasis kon opereren) door de Royal Navy tot zinken werden gebracht. De *Dresden* was de enige kruiser die kans zag te ontsnappen en slaagde erin dankzij Canaris’ kundig inlichtingenwerk de vijand drie maanden lang te misleiden, totdat het schip uiteindelijk bij het Chileense eiland Robinson Crusoe in de Cumberland Bay in het nauw werd gedreven. De commandant van de *Dresden*, geconfronteerd met de mogelijkheid dat zijn schip door Brits kanonvuur tot zinken zou worden gebracht en dat zijn bemanning gevangen zou worden genomen, koos ervoor zijn schip op 14 maart 1915 zelf tot zinken te brengen, waarna zijn bemanning in het neutrale Chili werd geïnterneerd.

Met toestemming van zijn commandant slaagde Canaris erin zich aan internering te onttrekken en reisde hij terug naar Duitsland, waarbij het feit dat hij vloeiend zes talen sprak, waaronder Engels en Spaans, in niet

geringe mate zal hebben bijgedragen aan het succesvol voltooien van zijn nogal omslachtige reis. Hij stak de Andes over naar Buenos Aires, van waaruit hij aan boord van de *Frisia*, een passagiersschip van de Koninklijke Hollandsche Lloyd, naar Plymouth reisde, waarbij hij zich uitgaf als de Chileense weduwnaar Reed Rosas, een dekmantel die blijkbaar voldoende waarheidsgetrouw overkwam, want hij was zonder argwaan te creëren enkele officieren van de Royal Navy behulpzaam toen die bij hém naar enkele medepassagiers kwamen informeren. Vervolgens voer het schip door naar Rotterdam, van waaruit Canaris in staat was zonder veel moeite naar Duitsland door te reizen.

De succesvolle terugkeer van de jonge officier maakte hem binnen marienkringen tot een soort beroemdheid en hij trok al snel de aandacht van *Oberst* Walter Nicolai, hoofd van de 'Abteilung IIIb' van de Duitse keizerlijke marine, een afdeling die zich bezighield met het vergaren van militaire inlichtingen. *Kapitänleutnant* Canaris werd aan Nicolais eenheid toegevoegd en werd al snel in de Spaanse hoofdstad Madrid gestationeerd, waar hij opnieuw gebruikmaakte van zijn dekmantel als señor Reed Rosas en een klein appartement betrok, waarna hij ten behoeve van de Duitse U-boten geallieerde scheepsbewegingen ging doorgeven. Canaris, die de codenaam 'Kika' had, was buitengewoon succesvol: het aantal schepen dat op de Middellandse Zee door Duitse onderzeeboten tot zinken werd gebracht steeg, terwijl clandestiene bevoorradings- en brandstoffaciliteiten in neutrale Spaanse havens langere gevechtspatrouilles mogelijk maakten. Maar toch diende hij een verzoek in om in actieve dienst te mogen terugkeren en op 21 februari 1917 verliet hij Madrid om over land naar Duitsland terug te keren, maar werd onderweg in Genua door Italiaanse militairen gearresteerd nadat die waren getipt dat señor Rosas in werkelijkheid een Duitse spion was. De ontembare Canaris zat niet lang gevangen en na het gebruikmaken van connecties die mogelijk helemaal tot in het Vaticaan reikten, werd hij alsnog vrijgelaten, maar na felle protesten van de Franse en Britse autoriteiten werd hij aan boord van een schip gebracht dat Marseille als bestemming had. De onverschrokken Canaris wist de Spaanse gezagvoerder van het schip ervan te overtuigen dat hij daar toch vooral níét naartoe moest, waarna hij in Cartagena aan wal werd gezet, om op 15 maart weer in Madrid terug te keren. Na nog eens een halfjaar inlichtingenwerk en constante verzoeken tot terugkeer naar de actieve dienst, werd

hij aan boord van de *U-35* naar de Oostenrijkse marinebasis bij Cattaro in het huidige Montenegro gebracht, van waaruit hij naar Duitsland doorreisde.

Canaris werd onderscheiden met het IJzeren Kruis eerste klasse (EK I) voor de 'buitengewone bekwaamheid waarmee hij zijn taak had verricht', en werd overgeplaatst naar de onderzeebootdienst, waar hij op 28 november 1917 het commando kreeg over de *UC-27*, een speciaal voor het leggen van mijnen uitgeruste onderzeeboot, om kort daarna als eerste officier overgeplaatst te worden naar de *U-34*, een grotere Type B-onderzeeboot die met zijn torpedobewapening tot agressievere acties in staat was. Canaris deed dienst in het Middellandse Zeegebied en werd commandant van de *U-128*, maar in oktober 1918 moest Cattaro worden geëvacueerd, waarna hij terugkeerde naar Kiel, waar bij aankomst de haven vol lag met schepen waarop de rode muitersvlag wapperde: de keizerlijke Duitse marine was overdonderd door de revolutie en de laatste restanten van een ordelijke samenleving vielen uiteen.

Na de wapenstilstand van 1918 kreeg Canaris te maken met de revolutionaire onrust die zich van Duitsland meester had gemaakt en raakte hij betrokken bij het *Freikorps Noske*, dat uit voormalige officieren bestond die het wilden opnemen tegen de kwaadaardige communistische ideeën die binnen de marine post hadden gevat. Geleidelijk aan werd de orde weer enigszins hersteld, hoewel Canaris een grote afkeer had ontwikkeld van alles wat met het communisme te maken had, ondanks het feit dat zijn denkbeelden met betrekking tot de meeste zaken vrij liberaal mochten worden genoemd. Hij hielp bij het herstellen van de militaire discipline op de marinebasis van Kiel, waarbij hij van zijn ervaringen op inlichtingengebied gebruikmaakte om op de zwarte markt talrijke deals te organiseren en geld bijeen te brengen dat nodig was om een reserve te creëren van betrouwbare officieren die onzichtbaar zouden blijven voor de Allied Naval Control Commission (de geallieerde controlecommissie voor marinezaken), die op de naleving van de strenge voorwaarden van het Verdrag van Versailles moest toezien.

Hierna volgde een weinig interessante stationering in een ondergeschikte functie aan boord van het opleidingsschip *Berlin*, waarin hij een verstandhouding en vriendschap ontwikkelde met een arrogante maar intellectueel begaafde marinecadet die Reinhard Heydrich heette. Toch overwoog

Canaris, die zich op zijn nieuwe post zonder meer verveelde, de marine te verlaten, tot het moment dat de wereld waarin niets leek wat het was opnieuw lonkte en hij naar Osaka werd overgeplaatst om daar op Japanse werven toezicht te houden op de in het geheim plaatsvindende bouw van een nieuw type onderzeeboot, op die manier de voorwaarden van het Verdrag van Versailles omzeilend en de weg effenend voor de clandestiene Duitse herbewapening. Hoewel zijn missie door de recentelijk aangetreden marinecommandant *Vizeadmiral* Karl-Adolf Zenker onder druk van een achterdochtige Royal Navy werd gedesavoueerde, was Canaris' honger naar heimelijke werkzaamheden opnieuw gewekt.

Vervolgens kreeg hij contact met *Kapitän zur See* Walter Lohmann, zoon van een scheepsmagnaat uit Bremen en medestander wat betreft clandestiniteit en schimmige zakendeals. Ondanks Zenker zette een groot aantal marineofficieren zich in voor een militaire herbewapening die verborgen ging achter ogenschijnlijk normale bedrijven die als dekmantel fungeerden. Lohmann, hoofd van de transportdivisie van de Reichsmarine en iemand met grote ervaring in de internationale handel, was belast met het beheer van het geld dat beschikbaar kwam via diverse transacties die buiten de boeken om door de administratie van de Duitse marine tot stand waren gebracht. Door deze opgebouwde 'zwarte kas' kon de ontwikkeling van de herbewapening in het geheim en onder de neus van de Allied Armistice Control Commission, de geallieerde wapenstilstandscontrolecommissie plaatsvinden. Bij dat alles werd hij geassisteerd door Canaris en de officier die later aan het hoofd zou komen te staan van de Duitse mijnenveegdienst, *Oberleutnant zur See* Friedrich Ruge. Samen zetten ze in 1924 onder andere de TRAYAG op (*Travemünder Yachthafen A.G.*), die als basis en scheepswerf diende voor de ontwikkeling en beproeving van snelle motortorpedoboten (S-boten). Het jaar daarop creëerden ze de 'Hochseesportverband HANSA' om personeel te trainen in de grondbeginselen van het zeemanschap, in het omgaan met kleine motor- en zeilvaartuigen, en in het gebruik van de radio als communicatiemiddel. In 1925 werd de Neustädter Slip GmbH opgezet als reparatie- en trainingsfaciliteit voor sportboten (en S-boten), terwijl het jaar daarop uit de 'zwarte kas' van de Reichsmarine 60.000 RM werd overgemaakt naar de Motor-Yacht Club van Duitsland voor het testen van de motorboten die door TRAYAG waren ontwikkeld. De misleiding bleek een succes – niet alleen wat de ontwik-

keling van S-boten betrof, maar ook met betrekking tot onderzeeboot- en vliegtuigprojecten.

Het mag enigszins ironisch worden genoemd dat Lohmann in 1928 door Duitse binnenlandse druk gedwongen werd ontslag te nemen nadat in de openbaarheid was gekomen dat hij ook aanzienlijke sommen geld in verschillende niet-militaire ondernemingen had gestoken – hetzij om de winst die daarmee gemaakt zou worden te gebruiken voor het aanvullen van de slinkende hoeveelheid geld dat nog in de geheime kas zat, hetzij door financiering van buitenaf geleidelijk aan een netwerk van betrouwbare agenten te creëren. Gebruikmakend van Canaris' Spaanse connecties kon met de Duitse investeringen de wurggreep waarin de Spaanse scheepsbouw door de Bank of England werd gehouden worden doorbroken, iets wat de Spaanse koning zeer waardeerde en het prestige van Canaris opnieuw toenam. Maar die investeringen in buitenlandse en uiteenlopende bedrijven brak Lohmann uiteindelijk op. Zijn deelnemingen varieerden van de Berliner Bacon-Gesellschaft (in een poging om Deense bedrijven de lucratieve Britse markt voor bacon afhandig te maken) tot aan een bedrijf dat gezonken schepen wilde lichten door ze in te pakken in ijs.

Zijn fatale zwakheid was zijn betrokkenheid bij de Phoebus Film A.G., die in augustus 1927 financieel te gronde ging. Lohmanns aandeel in het bedrijf werd onthuld door journalist Kurd Wenkel, die een onderzoek had ingesteld naar de verborgen inkomsten waardoor het bedrijf jarenlang had kunnen functioneren ondanks het feit dat de inkomsten steeds verder waren afgenomen. Paradoxaal genoeg was het niet Lohmanns herbewapeningsmissie die het daaropvolgende schandaal veroorzaakte, maar het feit dat Duitse pacifisten terecht beweerden dat hij de filmmaatschappij zover had weten te krijgen dat die steeds meer nationalistisch getinte films was gaan maken die bedoeld waren om de opkomende conservatieve politieke partijen in de kaart te spelen.² Maar Lohmanns vertrek veroorzaakte slechts een korte vertraging in het opzetten van nieuwe ondernemingen die als dekmantel konden fungeren, waarachter de militairen rustig verder gingen met hun clandestiene werkzaamheden.

Niettemin had Lohmanns val tot gevolg dat Canaris naar Duitsland terugkeerde, waar hij door de nieuwe opperbevelhebber van de Duitse marine, admiraal Erich Raeder, tot commandant van het verouderde slag-

schip *Schlesien* werd benoemd. Daarna volgden twee jaren van voornamelijk vlagvertoon op zee, terwijl in diezelfde periode Adolf Hitler de nieuwe rijkskanselier van Duitsland werd. Aanvankelijk was Canaris best enthousiast over de nazi's; hun pathologische haat jegens het communisme, de terugkeer naar een gecentraliseerde autoritaire overheid na de krakemikkige en verwarde Weimarrepubliek, en hun belofte om de vernederende voorwaarden van het Verdrag van Versailles teniet te doen, waren stuk voor stuk ideeën waar hij zich in kon vinden. Maar Canaris en zijn voorkeur voor schimmige transacties en samenzweringen waren op dat moment uit de gratie geraakt bij zijn superieuren, onder wie de conventionele Raeder, met als gevolg dat hij in 1934 werd overgeplaatst naar Swinemünde, waar hij commandant werd van een fort, wat in feite op een militaire verbanning neerkwam.

Ondertussen waren de gebeurtenissen in Berlijn die de toekomst van Canaris, de Abwehr en de Brandenburgers zouden vormen in een stroomversnelling gekomen. Het hoofd van de Abwehr, *Oberst* Ferdinand von Bredow werd bevorderd naar een hoge positie binnen de Reichswehr en adviseerde om voor het eerst sinds haar ontstaan een marineofficier aan het hoofd van de Abwehr te plaatsen. *Kapitän zur See* Conrad Patzig werd als hoofd van de inlichtingendienst benoemd, een bekwaam officier die het vertrouwen van zijn ondergeschikten had en een goede relatie had opgebouwd met de Baltische staten door informatie over de Sovjet Unie met hen uit te wisselen. Maar Patzig lag regelmatig overhoop met het hoofd van de SD, dat zo onopvallend mogelijk andere politiediensten in zijn eigen organisatie probeerde in te lijven om zo tot een gecentraliseerd staatspolitie- en staatsinlichtingennetwerk te komen. Dat jonge hoofd van de SD was niemand anders dan Reinhard Heydrich, die nadat hij in 1931 bij de marine was ontslagen wegens 'oneerlijk gedrag' tot de SS was toegetreden. Heydrichs klinisch precieze toepassing van gewelddadigheid en geslepenheid had ervoor gezorgd dat zijn greep tot in alle uithoeken van het Duitse dagelijkse leven reikte. In 1934 was hij de drijvende kracht achter het verpletteren van de *Sturmabteilung* (SA), die tijdens Hitlers revolutionaire opmars naar de macht de straatgevechten voor zijn rekening had genomen, maar nu een bedreiging vormde voor de stabiliteit van de nazistaat omdat hun loyaliteit verdeeld was tussen hun eigen leiderschap en die van de partij. De daaropvolgende 'Nacht van de Lange Messen' en de moord

eind juni op Ernst Röhm en de rest van de SA-leiding brachten bij Patzig en andere leden van de Abwehr een diepe schok tweeweg. Een van de slachtoffers was niemand anders dan Ferdinand von Bredow, uit opportunistische motieven vermoord tijdens het twee dagen durende bloedvergieten omdat hij in de periode dat hij tijdens de Weimarrepubliek in het kabinet van Kurt von Schleicher als plaatsvervangend minister van Defensie had gediend, zich tegen Adolf Hitler had verzet. Hitler had van de liquidatie van de SA gebruikgemaakt om zich van bittere vijanden te ontdoen die niets met de SA uitstaande hadden.

Patzig was geschokt, evenals zijn plaatsvervanger majoor der cavalerie Hans Oster, die op dat moment besloot zich verder te wijden aan het ten val brengen van het naziregime. Patzigs ambtsperiode als hoofd van de Abwehr werd voortijdig beëindigd, zowel op eigen verzoek omdat hij de voorkeur gaf aan een aanzienlijk veiliger functie op zee, als door de machinaties van zijn rivaal Reinhard Heydrich, die van niemand tegenwerking ondervond. Vervolgens werd Canaris steeds vaker genoemd als zijn opvolger en op 1 januari 1935 werd Canaris daadwerkelijk hoofd van de Abwehr.

Hij werd bevorderd tot *Konteradmiral* (schout-bij-nacht), waarna hij zich op de rol stortte waarvoor hij voorbestemd was. Tot 1937 breidde Canaris het personeel van de Abwehr uit van 150 tot ongeveer 1000 man en lichtte toe in welke domeinen de drie hoofdafdelingen en de twee satellietposten werkzaam zouden zijn, en waaruit hun respectieve werkterreinen zouden bestaan. *Abteilung I* ('Abwehr I'), in eerste instantie onder supervisie van *Oberst* Hans Piekenbrock, was verantwoordelijk voor spionage in het buitenland en was opgesplitst in leger-, marine- en luchtmachtsecties alsmede enkele andere afdelingen die zich met industriële en economische spionage bezighielden. *Abteilung II* ('Abwehr II'), onder commando van Groscurth, was verantwoordelijk voor sabotage, het bevorderen van opstanden en, later, commandoactiviteiten achter de vijandelijke linies. *Abteilung III* ('Abwehr III'), onder majoor Rudolf Bamler, was belast met contraspionage, de afdeling die het nauwst met Heydrichs SD moest samenwerken, gezien het mandaat van die organisatie aangaande binnenlandse veiligheid. Er bestond ook een 'Sectie Buitenland' onder admiraal Leopold Birkner, waar militaire informatie uit het buitenland werd geëvalueerd en contact werd onderhouden met militaire en marineattachés, en 'Sectie Z' onder *Generalmajor* Hans Oster, die verantwoordelijk was voor de admi-

nistratie en de organisatie binnen de Abwehr. Op die manier kwam de overtuigde antinazi Oster misschien wel op het belangrijkste knooppunt van alle Abwehr-activiteiten te zitten en was hij daardoor in staat om personeel dat sympathiek tegenover zijn denkbeelden stond op sleutelposten te benoemen, terwijl hij anderen, die weleens ideologische belemmeringen en een gevaar voor toekomstige samenzweringen tegen de Führer zouden kunnen gaan vormen, kon overplaatsen.

Canaris en Heydrich stelden qua verantwoordelijkheden tussen de Abwehr en de SD duidelijke grenzen vast, hoewel de twee organisaties in de jaren die zouden volgen nog vele malen de degens met elkaar zouden kruisen. Hun ongebruikelijke vriendschapsband duurde tot aan de dood van Heydrich, maar werd getemperd door Canaris' besef dat Heydrich een 'meedogenloze fanaticus' was, terwijl Heydrich zijn voormalige meerdere een 'sluwe oude vos' vond. Niettemin pleitte Canaris in het begin van zijn periode als hoofd van de Abwehr voor 'kameraadschappelijke samenwerking met de Gestapo' en bleef hij het door het naziregime uitgezette pad volgen, profiterend van het feit dat hij onbelemmerd toegang had tot Hitler en in de Rijkskanselarij veelvuldig ontmoetingen onder vier ogen had met de Führer. Algemeen wordt aangenomen dat het Canaris is geweest die met het idee kwam om joodse burgers te identificeren door hen een gele ster op hun kleding te laten naaien, mogelijk geopperd als een simplistische intellectuele oplossing voor het 'joodse probleem', en niet zozeer voortkomend uit inherent antisemitisme. Canaris lijkt er niet bepaald antisemitische denkbeelden op nagehouden te hebben, hoewel hij er duidelijk geen probleem mee had dat de joden in Duitsland op z'n best als tweederangs burgers werden behandeld.

Canaris was volledig betrokken bij de Duitse operaties die plaatsvonden tijdens de Spaanse Burgeroorlog, en onderhandelde met Franco over het inzetten van het Legioen Condor, door gebruik te maken van zijn goede relaties die helemaal teruggingen tot aan de Eerste Wereldoorlog. Maar in juni 1937 raakte hij gedesillusioneerd door enkele aspecten van het door de nazi's in de strijd werpen van troepen in het buitenland. Canaris werd zich bewust van Stalins meedogenloze zuivering onder Sovjetofficieren en van de marginale rol die de SD had gespeeld bij de gewelddadige moord op zovelen door vals bewijsmateriaal te planten ten opzichte van Russische officieren met wie in 1926 een gezamenlijk Duits-Russisch trainings-

schema overeen was gekomen. Canaris was geschokt door deze en nog andere SD-operaties, terwijl hij op z'n minst even verbijsterd was door Heydrichs ambivalentie jegens zijn medeplichtigheid aan het bloedbad dat Stalin had ontketend. Canaris besepte dat Duitsland een pad was ingeslagen waarbij het zich op geen enkele manier gebonden achtte aan welk herkenbaar menselijk principe dan ook, en dat dit nagenoeg zeker opnieuw tot een oorlog zou leiden. Zijn ondergeschikte, Erwin von Lahousen, zou later tijdens een getuigenverklaring bij het proces van Neurenberg Canaris karakteriseren als 'een pure intellectueel, een buitengewoon individuele en gecompliceerde persoonlijkheid die een enorme hekel had aan gewelddadigheid als zodanig en iemand die oorlog verafschuwde, zoals hij ook Hitler, zijn systeem en dan met name zijn methodes verafschuwde'.³

Canaris' aanvankelijke identificatie met het nationaalsocialisme verdween als sneeuw voor de zon en hij begon zijn eigen agenda te ontwikkelen, daarbij geholpen door Oster, in een poging het leiderschap van het land te ondermijnen om zo een nieuw gewapend conflict te voorkomen. Zijn eerste poging daartoe bestond uit het opzetten van misleidingsoperaties waaruit duidelijk kon worden opgemaakt dat Duitsland troepen had gemobiliseerd teneinde het buurland Oostenrijk binnen te vallen. Maar dat gebeuren ging onopgemerkt voorbij en op 13 maart 1938 werd het onvoorbereide Oostenrijk in het Groot-Duitse Rijk opgenomen.

Na de *Anschluss* werd de aristocratische *Oberstleutnant* Erwin Heinrich René von Lahousen naar de Abwehr overgeplaatst; zijn rekrutering door *Generaloberst* Beck van het OKW was het gevolg van een verzoek daartoe van Canaris, die verklaarde borg te staan voor de 'politieke opstelling' van de Oostenrijker. Von Lahousen, die in 1897 in Wenen was geboren, had tijdens de Eerste Wereldoorlog als officier van het 14de Regiment Infanterie aan het Italiaanse front gediend. Tijdens een gevechtsactie raakte hij gewond, hij overleefde de oorlog en bleef als infanterieofficier in actieve dienst bij de 2de Divisie van het Oostenrijkse leger in Wenen, waar hij later de *Höheren Offizierskurse* (hogere krijgsschool) met succes afrondde en tot majoor werd bevorderd.⁴

Nadat in 1918 de Oostenrijks-Hongaarse monarchie had opgehouden te bestaan, werd een federale regering gevormd met een bijbehorend federaal leger. Hoewel dit leger niet over een militair inlichtingenapparaat beschikte, fungeerde het voormalige hoofd van het in de oorlog opge-

zette *Kaiserliche und Königliche Evidenzbüro*, Generalmajor Max Ronge, als 'honorair' adviseur van de staatspolitie met betrekking tot alle binnenlandse veiligheidszaken, wat in de praktijk neerkwam op het in de gaten houden van de verschillende paramilitaire groeperingen van zowel linkse als rechtse signatuur, terwijl er ook aan contraspionage werd gedaan. In die tijd was Wenen een broeinest van internationale undercoveractiviteiten en in deze koortsachtige atmosfeer werd Von Lahousen geïndocctrineerd, om als beste van zijn klas de officierscursus te verlaten. Von Lahousen werd in 1933 op verzoek van Ronge zelf overgeplaatst naar het recentelijk opgezette Oostenrijkse ministerie van Defensie, om daar opgeleid te worden tot hoofd-inlichtingenofficier van het Oostenrijkse leger, dat kort daarvoor een inlichtingensectie had opgezet. Tussen 1933 en 1937 lag bij de Oostenrijkse inlichtingendienst de nadruk op het verzamelen van informatie over Tsjecho-Slowakije (dat zelf ook bezig was met tegen Oostenrijk gericht inlichtingenwerk, waarbij het ironisch genoeg gebruikmaakte van Oostenrijkse officieren die vanwege hun pro-nazistische activiteiten uit de strijdkrachten waren ontslagen) en Joegoslavië, en met het volgen van gebeurtenissen langs de Oostenrijks-Duitse grens, met name de illegale activiteiten van Oostenrijkse nazi's, hoewel er officieel geen inlichtingenwerk plaatsvond tegen de landen met wie Oostenrijk informatie uitwisselde: Italië, Hongarije en Duitsland. Von Lahousen werd in 1936 tot *Oberstleutnant* bevorderd en overgeplaatst naar de generale staf. In het jaar daarop was Von Lahousen aanwezig bij een ontmoeting tussen Oostenrijkse militairen en inlichtingenmensen met het hoofd van het *Amt Ausland/Abwehr*, Wilhelm Canaris, om te praten over de informatie die uitgewisseld moest worden met betrekking tot Tsjecho-Slowakije. Het was de eerste keer dat hij rechtstreeks contact had met het hoofd van de Abwehr, een ontmoeting die noodlottige gevolgen zou hebben.

Na zijn overstap naar de Abwehr na de *Anschluss* werd Von Lahousen plaatsvervangend hoofd van Abwehr I (verantwoordelijk voor spionage) en werd hij al snel door Canaris in vertrouwen genomen, die een beroep deed op zijn 'antinazihouding, waarvan hij op de hoogte was'. Von Lahousen, hoewel een loyaal en toegewijd militair, was in de eerste plaats een Oostenrijkse nationalist en hij was ervan overtuigd dat zijn land uitsluitend naar zijn vroegere grootsheid zou kunnen terugkeren als de nazi's werden geëlimineerd en het land zich weer van Duitsland had losgemaakt.